

nalni identitet može biti zazivan na različite načine i da može podupirati različite vrste nacionalizama, što uvodi u sljedeće poglavlje u kojem govore o Janusovu liku nacionalizma (»Dobri i loši nacionalizmi«). Autori su pokušali napraviti razliku između zapadnog i istočnog, političkog i kulturnog, građanskog i etničkog, liberalnog i neliberalnog tipa nacionalizma, no zaključuju da svi tipovi nacionalizma imaju zajedničku potku koja se sastoji od toga da svaki od njih nastoji odrediti naciju prema drugome, onome što ona nije. U poglavlju pod naslovom »Nacionalizam i demokracija« pokazuju da demokracija i nacionalizam imaju različite logike, da se mogu kretati u različitim smjerovima i da može biti opasno pomiješati borbu za demokratska prava s bilo kojim oblikom nacionalističke mobilizacije. Kao ilustracija autorima je poslužio rat na prostoru bivše Jugoslavije, u glavnim obrisima skiciran u posebnoj potpoglavlju. »Nacionalizam u globalnom svijetu« poglavlje je u kojem autori raspravljaju o razvitku nacionalističkih, secesionističkih i neonacionalističkih pokreta u, po mnogima, sve više globalnom svijetu. Zaključuju kako se čini da se lokalno i globalno nalaze u takvoj interakciji koja može proizvesti kontradiktorne učinke u različitim okolnostima, među kojima su dijametralno suprotni esencijalistički nacionalizmi i hibridni identiteti.

U posljednjem poglavlju (»S one strane nacionalizma?«) autori propituju druge oblike državnog organiziranja (konsocijativizam, federalizam te supranacionalizam na primjeru Europske unije) i alternative nacionalizmu. Ni u jednome od njih ne vide prijetnju nadmoći nacionalističkih kategorija unatoč mnogobrojnim pokušajima i u teoriji i u praksi (internacionalizmu, kozmopolitizmu, transnacionalizmu).

Cjelokupno razlaganje i propitivanje završava kratkim zaključkom u ponešto moralizirajućem tonu koji ocrtava stav autorâ o nacionalizmu, nacionalnoj državi i nacionalnom

identitetu, stav što traži problematiziranje »uobičajene neupitne identifikacije naroda i nacije koja leži u srcu modernog nacionalizma« (str. 205) i odbacuje predodžbu da je nacija uvjet održive političke i društvene organizacije.

Nacionalizam: kritički uvod nije klasični udžbenik iako pregledno i jasno, reklo bi se gotovo školski, daje pregled teorija etničnosti, nacije i nacionalizma na temelju gotovo svih relevantnih autora. To je knjiga sa stavom što ga autori otvoreno iznose istovremeno ulažući napor da svoju publiku objektivno informiraju ili pak podsjetu na teorijska dostignuća u okviru zadane teme. Znatiželju hrvatskih čitatelja za ovu jednostavnu i iscrpnu knjigu – iako odnedavno i na hrvatskome, zahvaljujući knjizi Vjerana Katunarića *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu* (2003), postoji obuhvatno pa i, moglo bi se reći, analitički slojevitije razmatranje (novijih) pristupa problematici nacije i nacionalizma – svakako će produbiti i podatak da je već rečeni poticaj za bavljenje problematikom kao i jedan od primjera u analitičkome dijelu knjige bio rat i na prostoru bivše Jugoslavije. Htjeli mi ili ne htjeli umaći grupnim identifikacijama, uvijek nam je zanimljivo vidjeti što i koliko drugi znaju o nama i kako to interpretiraju u (za)danome kontekstu.

Josip Kumpes

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Keith Doubt

Sociologija nakon Bosne.

Sarajevo: Buybook, 2003, 196 str.

Koji je smisao sociologije nakon Bosne? Smije li sociologija ostati po strani u slučaju bosanskog sociocida (termin je autorov)? Jer ako je igdje pokazana i prokazana bijeda po-

litike, onda se to svakako dogodilo u Bosni. Bosna je morala biti tako strašno razorena baš zato što je stoljećima bila multikulturalno društvo i onda kada nije bila država. Autor izvrsno artikulira problem odnosa sociologije i Bosne: »Bosna se suprotstavlja sociologiji. Težina Bosne, dugotrajna patnja i nezamisliv bol koji su doživjeli njeni ljudi, možda su preteški da bi ih konvencionalna sociologija pojmla ... Bosna sociologiju unižava...« Sociologija bježi od Bosne. Zašto? Može li se rat i pokušaj uništenja bosanskoga društva držati u sferi bezdiskursnoga ili se, kao što to radi Doubt, može dovesti do diskursa? Može, ali onda nikoga ne treba štedjeti i sve je otvoreno. Nitko nema pravo biti izuzet iz kritičke rasprave. Ako se sociologija nije spremna suočiti s bosanskim sociocidom, onda se s pravom možemo upitati koja je njezina svrha. Nije nam potrebna društvena znanost u kojoj će se analiza socijalne zbilje zamijeniti efektnom, ali često spoznajno jalovom retorikom. Da je pisanje o Bosni vrlo malo zastupljeno, pokazuju podaci o radovima na sociološkim kongresima. Tako je na godišnjem sastanku Američke udruge sociologa 1998. godine predstavljeno oko 2300 radova, od kojih su samo dva bila o Bosni. Iste godine, na Sociološkom svjetskom kongresu koji se održava svake tri godine, predstavljeno je oko 3500 studija. Samo je jedna bila o Bosni, autorice Alme Begićević, *Od Armenije do Bosne: genocid i integralni nacionalizam*. Kao da se sociolozi boje takvih tema ili nisu sigurni u svoj kategorijalni aparat i vlastite spoznajne mogućnosti. Evo kako to komentira autor: »Drugim riječima, sociologija više nema privilegiranu poziciju *vis-à-vis* Bosne. Bosna sociologiju unižava. Ipak, Bosna je postala tema u kojoj sociologija mora i sama reskirati.« I autor upravo to čini. Njegovo pisanje o Bosni ide do korijena stvari, do ljudske društvenosti i čovjeka sama. I zato je takvo pisanje opasno i to prije svega po moćne aktere, one u Bosni, ali i one na Zapadu. Opasno, jer je socijalna

zbilja socijalno konstruirana u nacionalističkom ozračju, koje više želi sakriti nego otkriti. A ako otkriva, onda su to oni drugi. Pisanje o Bosni na takav je način privođenje događaja sociološkom diskursu. I još nešto, prema našem sudu vrlo važno: humanizam mora biti glavna potka znanstvenog rada, što knjiga K. Doubta na najbolji način potvrđuje.

Važno je razumjeti djelovanje ljudi i njihove motive. A motiv za brojna ubojstva, raseljavanja ljudi i silovanja, jest uništenje zajednice kao konačni cilj. Autor smatra da je termin »etničko čišćenje« eufemizam koji ima funkciju zamagljivanja stvarnosti, a usto čišćenje u običnom životu predstavlja nešto pozitivno. Ni termin »genocid« nije dovoljno primjeren, jer cilj nije bio samo uništiti jednu ili dvije etničke populacije, već ubiti društvo. Stoga je termin »sociocid« najprecizniji za ono što se događalo u Bosni. U analizu se uvodi Mertonova razlika između manifestne i latentne funkcije etničkoga čišćenja. U slučaju bosanskih Srba (autor je dosljedan u privođenju događaja diskursu, pojave su jasno definirane i vezane uz konkretne aktere), etničko čišćenje nije bilo niti je moglo biti općeprihvaćeno. Dio Srba bio je u tzv. mješovitim brakovima, dio njih smatrao se Bosancima, dio Jugoslavenima a sigurno je da su i socijalizacijski okviri upućivali na bosansko zajedništvo. Baš stoga, uzimajući u obzir normativnu usmjerenost bosanskog društva, koja je uključivala suživot različitih nacionalnih skupina, etničko čišćenje ili sociocid trebalo je provesti na radikaln i izrazito brutalan način. Trebalo je nadvladati prethodno navedenu ambivalentnost i postaviti pred Srbe dvojbu: ili ćete s nama do kraja, bez obzira na cijenu, ili ste izdajnici srpstva. Nema kompromisa s tako postavljenim ciljevima, a simbolički su ponuđena dva puta (koji naravno generiraju posve zbiljske posljedice), onaj Vuka Brankovića i onaj Miloša (K)obilića. Srbi koji su odbili sudjelovati u ubojstvima Muslimana, bili su i sami ubijani. Tako je u dijelu Sarajeva pod srpskom okupacijom ubijen

srpski oficir koji se suprotstavljao ubijanju civila, a njegovo je tijelo kao opomena ostavljeno na cesti sedam dana. U Zvorniku su srpski vojnici zaklali jednu sedamnaestogodišnju djevojku koja je protestirala zbog ubojstva Muslimana civila. Jedan stari Srbin pretučen je jer nije dopuštao da ga razdvoje od prijatelja Muslimana. Česti ciljevi vojske bosanskih Srba u ratu bili su pokopi mrtvaca. Ljudi su bili prisiljavani svoje mrtve ostaviti na ulici i u poljima. U čemu je važnost pokopa? Antropolog Clyde Kluckhohn defini- ra pokop kao »simboličku potvrdu da je određena osoba bila važna ne samo svojoj najbližoj rodbini nego i cijeloj zajednici«. Prekidati pokop stoga je u srpskoj nacionalističkoj inačici značilo oduzeti pokojniku, ali i zajednici kojoj pokojnik pripada, ljudskost. Bosanci su preživjeli ovaj rat zahvaljujući daru mentalnog integriteta. Pod time autor podrazumijeva nasljeđe vjerske tradicije, kulturnih običaja i zajedničkog življenja s drugima.

Slijedi analiza pozitivističko-utilitarističkog razumijevanja događaja u Bosni, odnosno kritika stavova Roberta Haydena o Bosni. Temeljna je teza tog autora da u Bosni nema jedne nacije koja bi mogla konstituirati državu. Pragmatički kriterij ignorira bosansko društvo kroz povijest, koje je funkcioniralo i onda kada Bosna nije bila država, kao i činjenicu da postoje države sastavljene od više etničkih skupina, poput Švicarske ili Belgije. Haydenov pristup, kako to dobro primjećuje autor knjige, opravdava etničko čišćenje jer pretpostavlja da je etnička većina *raison d'être* politike i političkoga. Slijedeći pozitivističko-utilitarističku perspektivu, postoji racionalan odnos između sredstava i cilja. Nasilje je predstavljalo učinkovito sredstvo ka željenom cilju; problem je u ciljevima koji se ne mogu promatrati mimo vrijednosnih sfera i pitanja dobra i zla. I tu leži kritika svakog, pa i ovog utilitarizma. Usto, Bosna, kako je to već prije i Banac primijetio, nije Jugoslavija u malom. Jugoslavija je bila država, ali nije bila društvo, dok je, prema Ban-

cu, Bosna u višestoljetnom trajanju bila društvo. Upravo to čini temelj njezina mogućeg opstanka. Hayden tvrdi da je sada nemoguće da ljudi različite etničke pripadnosti (Hrvati, Srbi, Muslimani) žive zajedno i da se podjela morala dogoditi. Ipak, još stoji pitanje: koja je bila normativna orijentacija »većine stanovnika« koja je činila socijalni supstrat suživota u Bosni? Zadatak sociologa jest objašnjenje normativne orijentacije kolektivnog osjećanja, a pitanje glasi: je li ta normativna orijentacija uništena? Vjerojatno ne do kraja. Doubt to sugerira na sljedeći način: »Bosna je postala teatar. Postala je scena na kojoj su tenzije između i unutar raznih ideologija poput nacionalizma, modernizma, demokracije, liberalizma, postmodernizma i moralnosti oštro dramaturgizirane. Međutim, Bosna je također više nego scena. Ona je društveni entitet« (str. 73). Za bosanske Srbe važna je intervencija »izvana«, kao način olakšanja, jer »bez intervencije, nacionalistički Srbi ostaju najnesretniji i najbjeđniji narod na svijetu. ... Olakšanje zbog nepravednih djela dolazi jedino od pravednog kažnjavanja za nepravedna djela. Duše nacionalističkih Srba su bolesne, unesrećene bolešću nepravednosti, i pravda, apsolutna pravda, je jedini lijek koji može izliječiti ove duše« (str. 89). Odgovornost Zapada velika je, a u ime izrazito redukcionističkih i netočnih interpretacija o ratu kao nastavku etničke mržnje iz povijesti, etničkom sukobu, građanskom ratu i slično, Bosna je ostavljena na milost i nemilost velikosrpskoj vojnoj i političkoj garnituri.

Jedno poglavlje u knjizi nosi naslov: »O nepravdi postmodernizma: Peter Handke o Srbiji i lekcija iz Bosne«. Handke želi vidjeti stvari iz ugla Srbije i Srba, pa se pita nije li zbilja u Bosni medijski konstruirana. Želi poručiti da nikada ne postoji autentičan odnos između slike i njezina značenja. Postmodernističke interpretacije često ignoriraju temeljna institucionalna i druga određenja nekog prostora i žele zbilju razumjeti iz pozicije aktera i njihovih ciljeva. To nije spor-

no u analizi, ali je sporno ako se ciljevi aktera prihvaćaju bez ograda i bez preispitivanja u koordinatama nekih već usvojenih demokratskih standarda. Handke u kondicionalu govori o Muslimanima i tu je problem. Svako dovođenje te nacije u pitanje i to kvaziznanstvenim argumentima o njihovu (u ovom slučaju srpskom) podrijetlu, zapravo je racionalizacija srpske politike genocida u Bosni. I te »tvrde« činjenice nikakva postmodernistička retorika o znaku i označenome ne može promijeniti. Srebrenica nije pitanje drugačije percepcije bosanskoga političkog prostora, već stravičan zločin i genocid nad tisućama Muslimana toga kraja. I tu je važnost diskursa o kojemu govori Doubt. Posebno je opasna i podmukla uporaba jezika kao jednog od instrumenata kojim su se u racionalizaciji zločina služili počinitelji. Milošević je Beogradsku televiziju koristio od samog dolaska na vlast kao produljenu ruku svoje politike. Pokolj u Ulici Vase Miskina u Sarajevu koji su počinili bosanski Srbi prikazan je u srbijanskim i crnogorskim medijima kao pokolj koji su muslimanske snage počinile nad vlastitim narodom, da bi se isprovocirala vojna intervencija. Bojazan od stvarne vojne intervencije utjecala je na takvu inverziju i izrazitu manipulaciju tim događajem. Dvoličnim diskursom služi se Ratko Mladić prilikom osvajanja Srebrenice i teškog pokolja i genocida nad Muslimanima u tom gradu. Sramna Mladićeva izjava doslovno glasi: »Ovaj grad dajemo na poklon srpskom narodu«, uz dodatak: »Konačno, nakon pobune dahija, došlo je vrijeme da se osvetimo Turcima ovog kraja.« Mladić prepoznaje želju svjetske javnosti za racionalizacijom događaja i nudi im banalno historijsko objašnjenje, svojevrsni povijesni transfer u turska vremena i završetak srpsko-turskog rata. Da bi objasnio suvremena zbivanja i rat u Bosni, autor knjige vraća se jednom tekstu Danila Kiša iz 1973. godine, »O nacionalizmu«. K. Doubt komentira: »Nacionalist se, tvrdi Kiš, plaši ideje individualnosti i niječe individualnost ne samo drugih nego i svoju. Ljudi koji predstavljaju primjere

individualne svjesnosti, posebno ako su pripadnici grupe kojoj pripada nacionalist, predmet su njegovog prezira« (str. 118). Stoga će Ratko Mladić pokloniti pokolj u Srebrenici srpskom narodu da bi s njim dijelio zločin. I sve dok se srpski narod ne ogradi od zločina, nosit će to prokletstvo u sebi, prokletstvo koje mu je darovao Mladić i njegova vojska.

Dalje u tekstu autor propituje kakav je odnos između djela i života nekog intelektualca. Primjer koji se analizira život je i djelo srpskog filozofa marksističke provenijencije, Mihaila Markovića. Mihailo Marković bio je vojnik jugoslavenskog oslobodilačkog pokreta i oficir u Titovoj partizanskoj vojsci, doktorirao je u Beogradu, a u Londonu stječe drugu titulu doktora znanosti. Godine 1975. srbijanski ga je parlament s još sedmoricom akademika optužio za političko zastranjivanje pa je uklonjen sa sveučilišta. Marković je bio član uredničkog odbora časopisa *Praxis*. Nakon njegova gašenja, zapadnici su filozofi 1981. zajedno s Markovićem i Svetozarom Stojanovićem pokrenuli *Praxis International*. Tragično je da je upravo kritičar politike i političkih zastranjivanja, kakav je bio Marković, postao sljedbenikom Slobodana Miloševića. Kakav intelektualni pad! Autor se pita što se to dogodilo s Markovićem i primjećuje dvolični jezik kojim se služi u intervjuu za *New York Times*. U tom intervjuu Marković ističe da je Miloševićev režim kontrolirao bosanske Srbe dok Bosna nije bila priznata, posredstvom JNA; kasnije je vojska povučena. To naravno ne odgovara stvarnosti i pokazuje kako se, slično Miloševiću, Marković koristi trikovima. Nadalje, Marković poriče postojanje logora, tvrdi da su Muslimani isprovocirali pokolj u Ulici Vase Miskina. Analizom nekih tekstova o čovjeku kao generičkom biću i otklonu od Marxove interpretacije, autor ove knjige uočava podrijetlo dvoličnosti u teoretiziranju i praktičnoj primjeni teorije u slučaju Bosne.

Knjiga K. Doubta predstavlja do sociološkog diskursa dovedenu analizu rata u Bos-

ni i njegovih implikacija po društveno ustrojstvo te bivše jugoslavenske republike, sada međunarodno priznate države. Autor temeljito i analitički precizno definira pojave i procese koji se tiču Bosne, nacionalizma i rata. Pritom je u polemici s proizvođačima lažne svijesti, bilo da se radi o medijskim ili intelektualnim izvorima. Njegova analiza demistificira bosansko krvoproliće, svodeći ga na težnju podjele i komadanja Bosne (tu je prije svega riječ o Srbima i različitim srpskim/srbijanskim političkim i vojnim snagama), izbjegavajući pritom »neutralna« određena rata u Bosni kao građanskoga ili etničkoga. Autor uvodi u diskurzivnu analitiku i pojam sociocid, koji ne smjera samo na uništenje jedne skupine, već cjelokupnoga bosanskog društva. Utoliko, možemo na kraju ustvrditi da ova knjiga olakšava razumijevanje ratnih sukoba, tako što demaskira ratne ciljeve i svodi ih s razine općenitosti, banalnosti i mistike na političkointeresnu dimenziju i puko komadanje tuđeg teritorija. Knjiga je to koja provocira sociologiju i sociologe i iznova propituje smisao njihova djelovanja u spektru znanosti i znanstvenika, s namjerom prevrednovanja nekih pojmova, paradigmi i teorija.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Lovorka Čoralić

Venecija – kraljica mora s lagunarnih sprudova

Samobor: Meridijani, 2004, 172 str.

Ova knjiga, kao jasno i sažeto pisano djelo, konceptijski predstavlja malu sintezu povijesti i kulture Mletačke Republike i skreće pozornost na jedan kuriozitet koji na prvi pogled nije tako očigledan. Naime, usprkos činjenici da Venecija s današnjeg aspekta predstavlja jedno od najdojmljivijih i najučesta-

lijih turističkih odredišta u našem najbližem susjedstvu, a u povijesnoj je perspektivi bila još važnija varijabla, koja je u višestoljetnim prožimanjima s hrvatskom obalom oblikovala i našu prošlost, cjelovite sinteze povijesti Venecije na hrvatskom jeziku do sada nije bilo ili je pak bila uključena u povijest Italije. Tim je važniji ovaj rad domaće autorice, koji povijesti i kulturi te svojedobno velesile Sredozemlja pristupa kroz specifičnu prizmu uzajamnosti i višeslojnosti različitih odnosa s današnjim hrvatskim obalnim prostorom. Naime, iako je općepoznato da je Mletačka Republika u doba svoga pomorskog procvata u srednjem i ranom novom vijeku predstavljala jednu od najmoćnijih i najutjecajnijih europskih pomorskih zemalja, često se zaboravlja da je *Kraljica mora* u dugom razdoblju svog povijesnog trajanja u svom sastavu objedinjavala i hrvatske krajeve od Istre do Boke kotorske. Taj kompleksni i obostrani odnos s našom obalom i prepletanje kulturnih utjecaja vidljivi su još i danas, posebno u hrvatskom priobalju i na otocima. Stoga su upravo mletačka moć i interesi znatno oblikovali razvoj naše obale u povijesnoj perspektivi, u političkom, ekonomskom, demografskom, kulturnom i mnogobrojnim drugim aspektima. U prožimanju utjecaja mletačke državne vlasti, gospodarskog sustava i kulturnih procesa bitno je oblikovan naš današnji nacionalni prostor, ali se pritom mogu iščitati i hrvatski prinosi povijesnom, gospodarskom, demografskom i kulturnom razvoju Venecije.

Dosadašnje je znanstvene separate, studije, rasprave, kao i popularne i beletrističke članke različite vrijednosti ova knjiga upotpunila faktografskim i analitičkim sadržajem, koji omogućuje svakako obuhvatniji pregled povijesti *Serenissime*, odnosno države i grada Svetog Marka. Ispitivanje uzajamnosti dugotrajnih mletačko-hrvatskih odnosa upravo je ona kvaliteta koju dosadašnje sinteze mletačke povijesti nisu imale, što je i razumljivo s obzirom na njihove autore, a istodobno najviše koristi upravo hrvatskoj historiografskoj